

Григорій Греченко

ЧЕРНІГІВЩИНА НА ШПАЛЬТАХ ОКУПАЦІЙНИХ ГАЗЕТ (1941-1943 рр.)

У серпні 1941 року рейхміністерство східних провінцій ("Ольденбург") прийняло документи про адміністративний поділ окупованих областей України і створення семи генеральних округів: Волинь, Житомир, Київ, Миколаїв, Таврія, Дніпропетровськ, Чернігів.

Генеральна округа Чернігів. Територія: Чернігівська і Сумська області (УРСР), південна частина Орловської області (РРФСР). Генеральна округа складалася з 18 округ. Місце перебування генерал-комісара - Чернігів. Отже, влада на території окупованої Чернігівщини належала військовим. Преса (газети, журнали) і радіомовлення також контролювалися військовими комендантами та підпорядкованими їм відділами пропаганди ("Друкарня Збройних Сил м. Прилуки, 8 липня 1943 р. Службова інструкція № 3. Згідно з розпорядженням командувача середньою військовою округою з цього часу на підприємствах вводиться 54-годинний робочий тиждень").

Упродовж двох років окупації (вересень 1941 р. - вересень 1943 р.) на території області видавалися такі газети: "Українське Полісся", яку згодом замінив "Чернігівський кур'єр", "Голос Новгород-Сіверщини", "Голос osvoboжденной Северщины", "Голос визволеної Сіверщини", "Вісті Остерщини", "Нові дні", "Нова Сновська газета", "Ніжинські вісті" та "Вісті Прилуччини". Виходили вони незначним накладом, по кілька тисяч примірників. Так, наприклад, "Чернігівського кур'єра" (серпень 1943 р.) видрукувано дев'ять номерів. (№ 18 - 11540 примірників, № 19 - 25140). Більшість з них доставлялася райстаростам та відділу пропаганди м. Ніжина, частина примірників залишалася у самих редакціях. Варто зазначити, що багато окупаційних видань просто не користувалися попитом серед читачів, а тому поширювали їх примусово. Свідчення цього - відповідь редакції газети "Вісті Прилуччини" сільськогосподарському видавництву м. Києва: "Просимо не надсилати журнал, приймати його і поширювати його не будемо і відповідати за них теж не будемо".

"Українське Полісся" та "Чернігівський кур'єр" поширювалися також ще і в двох районах Київщини (Броварський та Вишня-Дубечнянський), що входили у зону контролю Чернігівської міської комендатури. Вартість одного примірника - 50 коп. (при співвідношенні 1 рейхсмарка: 10 крб.).

Про що ж писали окупаційні газети понад 55 років тому?

Освіта на шпальтах газет

"Крім початкової школи, на Сході взагалі не повинно бути ніяких шкіл", - наказував рейхсфюрер СС Гімлер.

Роботою шкіл в області керувала польова комендатура. До них також були причетні відділи пропаганди, шкільна референтура та безпосередньо відділи освіти та культури міськрайуправ. Дії останніх інституцій координувало міжрайуправління Чернігівщини через узгодження знову ж таки всіх питань з радником військової управи, який діяв за наказом все того ж польового коменданта.

Варто визначити (хочемо ми цього чи ні), що на шпальтах окупаційних газет приділялося чільне місце висвітленню роботи шкіл початкових, ремісничих, сільськогосподарських, лісових,

медичних, музичних), курсів професійної освіти жінок, з домашнього господарства (шиття, крою, догляду за хворими та з гігієни), курсів вивчення німецької мови, учительських нарад та конференцій тощо.

Не вважаю, що це робилося із любові до України та її підростаючого покоління, а перш за все для того, щоб привернути учительство, його вихованців та їх батьків на службу окупаційному режиму або, принаймні, зробити їх лояльними до нової влади. Саме про це свідчать дві передові статті, вміщені газетою “Українське Полісся” за 21 січня 1942 року (“Завдання українського вчительства” та “До праці, українське вчительство”). Це було не що інше, як загравання з освітянами. У передовицях наголошувалось:

а) жодна частина громади не перетерпіла за радянської влади стільки, як учителі;

б) в оновленій українській школі учителі повинні спільними силами запалити у серцях молоді священний вогонь любові до Батьківщини, посіяти в душах вічне, розумне, добре;

в) новій школі потрібний вчитель - митець;

г) кожний педагог мусить пам'ятати, що його робота оцінюватиметься по тому, як саме учні засвоють навчальну програму;

д) визначальна роль учителя на селі. Сільський учитель має своїм завданням виховати не тільки у своїх учнів, а й в народі почуття національної свідомості, високу культуру праці, людяність, міцні морально-естетичні основи. Для цього треба, щоб учитель був органічно зв'язаний з життям селян, щоб болів їх болями, радів їх радощами, щоб його життя було зразком для них. Тільки тоді він буде їх найкращим другом, захисником і порадником;

е) для вчителя української школи свій рідний край повинен бути вище від усіх скарбів на землі;

є) учні і батьки повинні шанувати справжнього вчителя;

ж) школа повинна виховувати в учнів любов до дружнього нам німецького народу, до німецьких вояків;

з) серед українських учителів немає місця комуністам і їх лакеям, немає місця московським та іншим колонізаторам, бо вони наші смертельні вороги, вони не можуть любити наших дітей, не можуть сприяти розвитку України. На учительські посади не призначати осіб, які перебували у винищувальних батальйонах та в оточенні.

Та ж газета 17 грудня 1941 року вмістила звернення до населення м. Чернігова місцевого коменданта: “В Управі повинні працювати люди., віддані українській нації, готові віддати всі свої здібності й сили на відбудову майбутньої Української Держави” (якої вони аж ніяк не думали створювати. – Прим. автора).

Проблемами освіти та культури опікувалася Міжрайонна управа Чернігівщини, яка за згодою генерал-комісара оприлюднила два важливі накази:

а) № 1 від 31 грудня 1941 року “Про відкриття шкіл для навчання в районах, підлеглих Чернігівській комендатурі”;

б) № 3 від 13 січня 1942 року, в якому читаємо: “Згідно з розпорядженням місцевої комендатури м. Чернігова від 5 січня 1942 р. про межі навчання в школах Чернігівщини, конфіскацію по школах та у населення підручників з комуністичним змістом, а також відкриття фахових шкіл наказую:

1. Навчання у 1-4 класах по школах Чернігівщини обмежується читанням, письмом, лічбою, гімнастикою, іграми, ручною працею без використання учбових засобів.

2. Всі учбові та навчальні засоби советського видання по школах та у населення через їх нацькування та комуністичний зміст головам райуправ, а по місту Чернігову голові міста негайно конфіскувати і зберігати до наступного розпорядження. З тих же причин конфіскуються також підручники німецької мови советського видання”.

Наказ № 3 Міжрайуправи Чернігівщини яскраво і чітко (неоднозначно) розкрив саму суть окупаційної політики щодо розвитку освіти (початкова школа та підготовка робітничих

професій і не більше).

До того ж і початкову школу (з багатьох причин) діти не відвідували. У Новгород-Сіверському районі, наприклад, для виконання вищезазначених наказів залучалися поліцаї і старости.

А ось що повідомляла газета "Нові дні" (міжрайонна газета, що видавалася в м. Сновську і виходила кожної середи та суботи):

"Наказ № 99 Сновського Райбургомістрату від 15 жовтня 1942 року.

З одержаних зведень про відвідування шкіл учнями, а також після огляду ряду шкіл встановлено: незважаючи на порядок про обов'язкове навчання дітей віком від 8 до 12 років, які повинні набути 4-річну освіту, багато батьків не посилають своїх дітей до школи.

Виходячи з цього, Райбургомістрат наказує:

1. Всі діти віком від 8 до 12 років обов'язково повинні відвідувати школу з тим, щоб закінчити 4-річну народну школу в своєму селі.
2. Всіх, хто цього не буде виконувати, буде покарано: перший раз оштрафовано на 200 крб., другий раз вживатимуться більш суворі заходи (примусова праця до 2-х тижнів).
3. Старостам сіл та завшкіл слідкувати за виконанням цього наказу. Списки батьків, що не виконуватимуть цього наказу, передавати Райбургомістрату для притягнення до відповідальності.

Бургомістр району Хопероков".

Відділ освіти та культури Чернігівської міськуправи очолив досвідчений педагог, науковець, земляк, патріот Степан Гаврилович Баран-Бутович, 1877 року народження, з села Козел (Михайло-Коцюбинськ сьогодні), людина, яка двічі преміювалася радянською владою в тяжкі 1932-1933 роки, а потім була репресована (1938 р.). Дякуючи його зусиллям, на кінець 1941 року в місті було зареєстровано 350 вчителів та 3227 учнів.

Та ж газета у замітці Івана Тичини (рідний брат Павла Григоровича, поета-академіка) повідомляла, що успішно йдуть заняття у школі № 5 м. Чернігова: в чотирьох класах налічується понад 200 учнів. Педколектив придбав невеличку бібліотеку з творів-класиків української літератури М. Вовчка, П. Мирного, І. Франка, Л. Українки та інших, якими вчителі користуються на уроках класного читання. Газети подавали цінні дані про роботу інших навчальних закладів, що функціонували в області і, зокрема, Чернігові, та їх проблеми:

- медична школа, в якій навчається близько 250 осіб;
- музична початкова школа (з фахових в Чернігові була відкрита першою, 94 учні);
- реміснична школа із спеціальностями: слюсарна та ковальська справа, теслярсько-модельна та бляшарна справа (120-150 учнів);
- профшкола (курси крою, шиття та художньої вишивки).

Всіма формами навчання у м. Чернігові (квітень 1942 р.) було охоплено 1723 учнів (714 хлопчиків і 1009 дівчаток), яких навчали 106 педагогів. Населення міста на той час становило 26491 чоловік. У початкових школах з дітей та підлітків віком до 16 років навчався лише кожний сьомий.

Ось такою "блискучою" і в інтересах української нації була політика окупантів в галузі освіти, хоч при цьому геббельсівська пропаганда любила розігрувати українську карту: "Призначити вчителів виключно з українців або німців і не комуністів та комсомольців", "Навчання в усіх класах проводити літературною українською мовою, відкриття російських шкіл забороняється" тощо.

Із зими 1941-1942 років більш організовано розпочалися заняття у початкових школах всіх районів Чернігівщини. З другого класу учні приступали до вивчення німецької мови. У дні релігійних свят учителі разом із своїми вихованцями вшановували церкву Божу.

У Бобровицькому районі розкрили свої двері 44 початкові школи (чи не найбільше в

області), сільськогосподарська школа (150 учнів) та організовується ремісничка.

Організовано розпочалися заняття у грудні 1941 р. в 10 школах м. Прилук (навчанням охоплено понад 2000 учнів) та в сільських школах повіту (Прилуцькому, Іваницькому, Мало-Дівицькому, Яблунівському та Варвинському районам).

“Ніжинські вісті” у ряді номерів (4, 11 квітня, 6 травня, 5 вересня 1942 р.) інформували читачів, що в місті працюють:

- технічна школа з двома відділеннями (агрономічне і механічне, 170 учнів);
- курси з вивчення німецької мови (13 груп, 300 осіб);
- школа садівництва та шовківництва;
- медична школа з відділеннями: фармацевтичне, зуболікувальне та акушерське (100 осіб);
- музична школа (127 учнів по класу роялю, співів, скрипки, балету та мідних духових інструментів);
- школа будівельних майстрів.

Отже, протягом 1941 - 1943 рр. в м. Ніжині працювало шість початкових і п'ять фахових шкіл, кількість учнів в останніх збільшилась з 797 до 981 чоловіка.

За підрахунками автора, мережа шкіл на території Чернігівщини у роки окупації мала такий вигляд (дані вибіркові, ті, що відклались в архівах, пресі): по 11 районах та містах (міста Чернігів, Прилуки, Ніжин, райони -Ніжинський, Прилуцький, Іванівський, Новгород-Сіверський, Сосницький, Олишівський, Остерський та Бобровицький) функціонувало шкіл - 300, в них учнів - 29058, вчителів - 752 (1942-1943 н/р).

Найбільше їх було відповідно: в Остерському - 42 - 4728 - 192, Ніжинському - 32 - 3500 - 129 та місті Прилуках - 10 - 2000 - 73.

Як уже згадувалося, школи області зовсім не були забезпечені підручниками, а тому і якість знань була низькою, високим був відсоток другорічників.

Із звіту інспектора шкіл п. Цукровського (Остерська райуправа) за 1941 - 1942 навчальний рік:

1. Населення Остерщини становило - 59484 чол.
2. Загальних шкіл, що працювали у 1941-1942 н/р., - 42.
3. У загальних школах навчалось 4728 учнів, фактично ж відвідувало їх 3927 дітей.
4. Переведено до наступного класу - 2343 учні.
5. 627 учнів закінчили школу.
6. 927 залишено на другий рік.
7. Учителів загальних шкіл - 192, з них: класоводів - 154, викладачів німецької мови - 34, завідувачів - 4 (звільнених від роботи з класами).
8. Священиків у районі - 14, церков - 15.

Школи працювали без підручників, починаючи з 2 лютого 1942 року.

Окупаційні власті під тиском польових комендатур намагалися втворювати, щоб у школах широко використовувалися їх видання (газети і журнал “Адольф Гітлер і діти”, “Веселка”, “Рідний край”, “Українське слово”, “Літаври”, “Нова Україна”), відозви німецького військового командування до українців, але і цей демарш бажаних результатів не приніс.

Правда, дві газети області “Вісті Остерщини” та “Ніжинські вісті” зробили неспівний крок до поліпшення праці освітян. Перша з них в м. Острі започаткувала видання газети “Школяр” для шести районів (Остерський, Козелецький, Бобровицький, Ново-Басанський, В.-Дубечнянський, Броварський). Редактор газети “Вісті Остерщини” - С. І. Килимник, він

же одночасно обіймав посаду директора місцевої гімназії. До речі, саме в ній працювала і відома на Чернігівщині партизанська сім'я Валюшкевичів - Юрій Іванович, Любов Степанівна та їх син Ігор, однополчанин Ю. О. Збанацького. "Школяр" був чи не єдиним підручником у школах регіону. Всього видруковано його сім номерів. Другий його номер, що вийшов 5 березня 1942 року, повідомляв, що це двотижнева газета, що виходить в м. Острі (видавництво газети "Новий шлях"). Епіграфом до газети стали слова Т. Г. Шевченка:

“Учіться, брати мої,
Думайте, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь! ”

Вартість одного примірника 50 копійок.

"Школяр", № 3 від 24 березня 1942 року був повністю присвячений Кобзареві. Під заголовком "Шевченко любив дітей" публікувалася добірка його віршів. У № 4 від 11 квітня ця ж газета вмістила твори для дітей С. Васильченка "Дома", Т. Шевченка "Великдень", І. Франка "Лисичка і рак" (казка), Л. Глібова "Згадки про Т. Г. Шевченка", Л. Килимник "Пригоди собачки Кнопи".

№ 5 від 29 квітня 1942 року було присвячено вихвалюванню А. Гітлера (з нагоди його 53-ї річниці від дня народження), але і в ньому знайшлося місце, щоб вмістити твори для дітей: Т. Шевченка "Садок вишневий коло хати", "Вечір"; Б. Грімма "Спляча красуня" (казка); Л. Глібова "Орачі і муха".

"Вісті Прилуччини" повідомляли про те, що "шкільні підручники більшовицького видання виявились зовсім непридатними для використання, а тому від них довелося відмовлятися". Взамін газета не пропонувала нічого іншого.

Проблема з навчальними посібниками привела у безвихідь окупаційні власті. Хоча радянськими підручниками все ж потай користувалися, особливо у віддалених районах і школах. Так, наприклад, вчителька Яцевської школи Чернігівського району Н. Н. Дегтярьова на свій ризик навчала за ними дітей. Та ось знаходимо наказ № 20 по міжрайонному управлінню Чернігівщини від 23 лютого 1942 року: "Під час обстеження роботи Яцевської школи Чернігівського району інспектором шкіл п. Новіковим М. А. виявлено, що вчителька цієї школи Дегтярьова Н. Н. не виконала нашого наказу № 3 від 13 січня 1942 р. про конфіскацію літератури з комуністичним змістом і на уроках користується підручником советського видання, а тому наказую:

1. Вчительку Яцевської школи п. Дегтярьову з роботи зняти.
2. Наказ розіслати по всіх школах Чернігівщини та оголосити його по школах.
3. Інспекторам освіти ще раз перевірити виконання школами нашого наказу від 13.01.1942 р. № 3.
4. Учителям шкіл під час уроків читання використовувати матеріали, що вміщуються в газеті "Українське Полісся" під назвою "Сторінка для школярів".

Ось одна із них. Названа газета радила читачам: "Прочитайте і передайте до школи!"

Сторінка для школярів

А. Щоголів "Зимовий ранок" (вірш); В. Качковський "Шевченко й діти"; "Вчіться, діти" (вірш), Л. Глібов "Коник -стрибунець", "Зозуля й півень"; С. Васильченко "Роман" (уривок з оповідання).

Всі ці напівкроки аж ніяк не розв'язували проблеми "безкнижкового навчання" у 1 - 4 класах, і ось тоді військові власті м. Чернігова пішли, здавалось, на нечуваний крок: дозволили у 1942 році користуватись підручниками радянського видання по всіх класах і предметах за умови, що всі вони докорінно будуть спеціальними комісіями переглянуті, "...викресливши й заклеївши всі ті місця, що можуть бути ідеологічно шкідливі сучасній школі". Після чого була вчинена справжня екекуція над читанкою Т. Горбунцової (2-й клас, 1941 р. видання). Майже третину сторінок було наказано вирізати, склеїти,

закреслити). Та вчителі й діти і надалі продовжували нею користуватись.

Те ж саме стосувалося “Читанки” для 3-го класу (автор М. Мартинова, 1940 р. видання); виправлено “Букваря” Л. Демоловича (1-й клас, 1939 р. видання); підручники “Зоологія”, (6-7 клас, 1938 р. видання), “Ботаніка” 5-6 клас, (автор - Б. В. Всесвятський, 1936 р. видання), хрестоматію з української літератури (5 клас, 1938 р. видання), інші посібники.

Щодо підручників з психології, логіки, історії, домоводства, німецької мови слід було чекати належних вказівок з Києва. Роботу над переглядом посібників наказувалось закінчити до 10 грудня 1941 року. З підручників викреслювались навіть окремі слова (“соціалістичне будівництво”, “сільське господарство”, “колгоспник”), було викинуто цілий розділ “Про походження людини” з “Природознавства” (4-й клас). Одні викреслення, заміни та склеювання стосуються підручника “Українська мова” (3-й клас, автори С. Чавдаров і П. Лисенко, 1941 р. видання), географічного атласу, задачників з арифметики, “Географії” 3 - 4 клас. На географію у 3 - 4-х класах відводилося по 60 годин і лише двічі згадується поняття “Україна” при вивченні теми “Клімат. Рослинний і тваринний світ”. Зате діти повинні були знати, в яких частинах світу знаходяться Великонімеччина, Мадярщина, Румунія, Італія, Японія, Словаччина та інші її сателіти і союзники.

Певну користь освітянам зробила газета “Ніжинські вісті”, започаткувавши восени 1942 року видання “Веселки”, сторінки для читання дітям 1- 4-х класів. 26 вересня 1942 року газета, звертаючись до освітян, писала: “До уваги педагогів. Сьогодні вперше друкуємо “Веселку”. Мета її - подати нашим школярам хороший матеріал до читання в школі та вдома. У “Веселці” діти натраплять на цікаве оповіданнячко або казочку, залюбки прочитають і вивчать напам'ять віршик, звеселяться сміховинкою дотепною. Іноді доведеться їм замислитись над задачкою або загадкою поміжкувати”.

Та ж газета, звертаючись до батьків, наголошувала: “Батьки! Вийшла з друку розрізна абетка. Звертатися до редакції газети “Ніжинські вісті”. Не забудьте придбати розрізну абетку для школярів - першокласників”.

Почин був хорошим, та, на жаль, така сторінка для найменших школярів в “Ніжинських вістях” виявилась першою і останньою.

Отже, підсумовуючи освітню політику окупантів в першому навчальному році (1941 - 1942 рр.), можна із впевненістю сказати, що вона звелася до надання статусу початковій школі як реально діючій та підготовки робітничих професій, відкриття (де-не-де) 5 - 7-х класів.

Щодо розвитку освіти в окрузі у 1943 р., то тут акценти різко змінились, адже Німеччина котилась до своєї закономірної загибелі. Розпочався процес вигнання військ Вермахту з окупованої території. Знову застосовується принцип “пряника”. Цю політику відбивали і окупаційні видання. .

Так, газета “Чернігівський кур'єр” надрукувала статтю кореспондента С. Є. Павленка під заголовком “Новий шкільний порядок”, яка і виклала основні положення тієї політики на 1943 рік:

“Нова шкільна система ґрунтується на 4-класній основній школі і 7-класній народній школі.

У майбутньому в кожному райцентрі буде 7-класна народна школа.

На майбутнє накреслено заснувати такі школи:

1. Спецшколи, які базуються на 7-класній народній школі.
2. Нижчі та вищі сільськогосподарські фахові школи.
3. Учительські семінарії (початкової і народної школи).
4. Прогімназії, які є продовженням народної школи і підготовляють до вивчення вищих професій.
5. Наукові інститути, які забезпечують необхідні знання для вищих професій”.

Наказом голови управління Чернігівщини навчання в 1 - 4 класах необхідно було розпочати з 5 січня 1943 року. Інструкція про початок навчання в школах Чернігівщини зобов'язувала:

а) користуватися советськими підручниками забороняється. Дозволяється користуватись літературою видання 1917 року;

б) для складання навчальних розкладів користуватись таким навчальним планом:

№№ п/п	Назва предметів	Назва класів та годин на тиждень			
		1 кл.	2 кл.	3 кл.	4 кл.
1.	Українська мова	11	11	7	9
2.	Німецька мова	-	4	4	4
3.	Арифметика		6	6	6 6
4.	Природознавство	-	-	2	2
5.	Географія		-	-	2 2
6.	Каліграфія		2	2	1 1
7.	Малювання		1	1	1 1
8.	Співи		1	1	1 1
9.	Фізкультура		1	1	1 1

Примітка. Історія як предмет, як бачимо, була вилучена із навчального процесу, хоч в довоєнні роки в 3 - 4 класах і вивчалась ("Короткий курс історії СРСР", автор Шестаков).

Певну увагу (надто обмежену, іншого й чекати не доводилось) окупаційні власті приділяли розвитку дошкільних установ.

Уже згадувана газета в інформації "По Чернігівському району" повідомляла: "По селах Чернігівського району за розпорядженням фельдкомендатури організовано сім дитячих садків - в Анисові, Петрушині, Роїщі, Седневі, Сибережі, Старому Білоусі і Халявині. Ними охоплено 320 дітей дошкільного віку. З 15 червня вони розпочали роботу".

Те ж джерело в устами кореспондента Чепурного у статті "Дитячі садки в місті" повідомляло, що по Новотроїцькій вулиці Чернігівська управа відкрила перший дитячий садок. В ньому 40 дітей віком від 4 до 7 років. При садку є інтернат, де на повному утриманні мешкає 26 сиріт. Планується організувати ще два: один в районі Лісковиці, інший - П'яти Кутів, на 70 - 80 дітей кожний.

Викликає певну зацікавленість стаття "Більшовизм і школа", надрукована в "Чернігівському кур'єрі". З неї дізнаємось, що журнал "Культурное строительство" (1935 р.) оприлюднив дані про те, що 80 відсотків директорів, 40,7 відсотка викладачів середніх шкіл є члени ВКП (б), 45,1 відсотка шкільних вчителів - члени ВЛКСМ, але ... щодо освітнього цензу, то 50 відсотків вчителів-комуністів закінчили лише початкову школу, а решта - 1 /3 - побували у середній школі.

І все-таки не хочеться закінчувати розповідь про розвиток освіти в окрузі на мінорній ноті, хоч то була і трагічна сторінка у житті нашого народу. Зустрічалось і дещо позитивне. Кожну класну кімнату прикрашав портрет Кобзаря, широко відзначались Шевченківські дні. Отже, було на кого, а значить, і за що молитися - за Україну. Приведу лише два документи тієї пори. Із протоколу педагогічної ради Чернігівської школи № 7 від 28 лютого 1942 року:

"Слухали: про відзначення роковин народження та смерті славетного поета та громадського діяча Кобзаря України Т. Г. Шевченка.

В обговоренні взяли участь всі учителі.

Ухвалили:

а) 9 березня (по змінах) провести уроки-ранки з декламуванням творів, співів,

розповідей про життєвий шлях Кобзаря;

б) відвідати панахиду, яку організовує відділ культури та освіти міста 10 березня;

в) виготовити альбоми та плакати, присвячені життю і творчості поета;

г) прикрасити класні кімнати“.

А ось інший документ тієї трагічної пори: “План підготовки і проведення свята, присвяченого роковинам національного українського поета Т. Г. Шевченка” (школа № 6 м. Чернігова).

I. Офіційна частина (вступне слово директора школи, біографія Т. Г. Шевченка).

II. Художня частина:

а) хорові твори (“Як умру...”, “Думи мої, думи мої...”, “Садок вишневий...”, “Реве та стогне...”, “Вітер з гаєм розмовляє”, “По діброві вітер віє”);

б) декламації (“Якби ви знали, паничі”, “На панщині пшеницю жала”, “Я не нездужаю нівроку”, “Мені тринадцятий минало”, уривок з поеми “Катерина”, “Учітеся, брати мої”, “Ой, діброво”, “Сон”, “Перебендя”, “Чередничка”, “Доля”).

Ще більш приємно вражає “Список пісень для хору”, рекомендований для всіх четвертих класів початкових шкіл Остерщини (предмет “Співи”). У ньому переважають народні пісні, твори Стеценка, Леонтовича, Степового.

Сьогоднішнім школам такий би репертуар в учнівські хоріві колективи. Справи пішли б значно краще на освітянській ниві.

Не варто також забувати, що на окупованій Чернігівщині працювали також і партизанські лісові та підпільні школи. Їх було небагато, до того ж, малочисельні. Серед них: при Чернігівському обласному партизанському загоні (вчитель історії М. І. Писаний), школа медичних сестер (там же), душею якої була молода вчителька М. І. Зозуля; літній вчитель Ф. Л. Поправко із села Машева Семенівського району навчав дітей потай від окупантів у лісі; удома навчав своїх внучок С. О. Маложон із села Жукля Холминського району та інші.

Аналогічні школи працювали і в ряді інших областей України, особливо там, де був поширений рух опору окупантам. Все це і змусило рейхскомісара (гауляйтера) України Е. Коха 24 жовтня 1942 року дати розпорядження генеральним комісарам (чернігівському теж) про закриття у ній всіх шкіл та інститутів, в яких навчаються учні 15 років, та відправку їх разом з викладачами, незалежно від статі, закритим способом на роботи в Німеччину.

У найтяжчі часи гітлерівської окупації вчителі Чернігівщини гідно виконали свій обов’язок духовних наставників підростаючого покоління, які разом з усіма патріотами, як могли, наближали нашу перемогу над фашизмом. Ось чому маємо право сказати: наш вчитель переміг німецького вчителя-фашиста.

Наукові пошуки на шпальтах газети

та суспільно-політичне життя Чернігівщини

І в цій галузі був “промінчик світла у темному царстві”, який порушував питання популяризації науки на окупованій Чернігівщині, сам робив певні розвідки - це С. Г. Баран-Бутович, доцент, колишній викладач Чернігівського пединституту. Серед написаних ним статей до газет заслуговують на увагу “Наші християнські свята”, “Комети: їх походження, побудова, значення в світоутворенні, зустрічі комет з Землею”, “На світланку історії наших предків-сіверян і м. Чернігова”, “Пам’яті професора І. М. Моргилевського”.

До речі, а що сьогодні ми знаємо про вченого? А майже нічого. Моргилевський Іпполит (1889 - 1942 рр.), історик архітектури, член-кореспондент Академії Архітектури СРСР, викладач Політехнічного, Будівельного і Художнього інститутів у Києві (з 1923 р. професор), дослідник стародавньої української архітектури, зокрема Борисоглібського собору в Чернігові. Серед багатьох праць виділяється “Спасо-Преображенський собор у

Чернігові за новими дослідженнями“ та “Успенська церква Єлецького монастиря в Чернігові“.

“Українське Полісся“ взимку 1942 року повідомляло вустами уже згаданого С. Барана-Бутовича, що в 1701 році у м. Чернігові під час копання котлована для соборної дзвіниці у внутрішньому городі було знайдено срібного ідола - племінного бога сіверян.

Із цього срібла (про це мало хто знає) було зроблено царські ворота з гербом гетьмана Івана Мазепи для Борисоглібського собору. Це була чудова художня робота німецьких майстрів, що зберігалась останнім часом у Чернігівському історичному музеї.

10 квітня 1942 року згадана газета вміщує цікаву наукову розвідку С. Барана-Бутовича під бажаною для тих років назвою “Видатна пам'ятка дружби двох народів“. З неї читач дізнається, що відносини Чернігівщини з Німеччиною сягають сивої давнини (XI-XIII століть), коли місто Чернігів було столицею великого князівства Київської Русі. Наші торговці возили до північних міст Німеччини мед, віск, зброю, продукти лісообробки (попіл, клепки), а купували товари тамтешніх ремісників.

Відомий факт участі запорозьких козаків (в тому числі і чернігівських полків) у 30-літній війні (1618-1648 рр.). Вони входили до складу військ відомого вождя Валленштейна.

Із середини XVII ст. розширюються культурні стосунки між нашими народами, особливо після 1654 року. Саме ця обставина і сприяла швидкому зведенню Троїцької соборної церкви. Відомо, що задум її побудови виник у архієпископа Чернігівського Лазара Барановича, а здійснив він його за допомогою одного з найближчих своїх друзів і соратників у боротьбі проти католицизму - німця Адама Цернікау, уродженця м. Кенігсберга, людини вельми освіченої. Приїхавши в Чернігів, він зближується з Л. Барановичем, спільно з яким реставрують старі і зводять нові храми.

План побудови Троїцької соборної церкви був розроблений Адамом Цернікау. Безпосередню участь у зведенні її брав і відомий архітектор Іван Бабтиста. Теж німець за національністю.

В одному із своїх листів гетьман Самойлович згадує “майстра німецької породи, на ім'я Івана Бабтисту, которого для поправи церкви пастирсклер Чернігова з Литви зятягнуено“.

Троїцька соборна церква побудована в основному на кошти гетьмана Мазепи. Будувалася вона протягом 16 років за участю архієпископа Лазара Барановича, а освятив цей храм його спадкоємець на архієпископській кафедрі - Феодосій Углицький у 1695 році.

Лазар Баранович заснував при Троїцько-Іллінському монастирі друкарню. Гравер - Тарасевич Леонтій.

“Український кур'єр“ підтримав естафету своїх попередників по перу. На його шпальтах з'явилася стаття про нашого земляка, що родом із Варви, Й. М. Бодяньського, відомого вченого, славіста (знав 14 слов'янських мов, з них на той час уже дві мертві), історика і громадського діяча, який одним із перших став на підтримку права жінок на здобуття вищої освіти. Його ім'ям названі відомі “Вищі жіночі курси“, які він сам заснував.

Важливо те, що Бодяньський послідовно обстоював самостійність української мови і літератури. Один із приятелів Кобзаря - і цим все висловлено.

Чимало публікацій газети присвячено архітектурним храмам м. Чернігова, історії їх зведення та оздоблення, реставрації тощо.

У грудні 1941 р. газета “Вісті Прилуччини“ нагадувала землякам фольклорними рядками про радянське минуле:

Батько в созі, мати в созі
Плачуть діти на морозі,
Нема хліба, нема сала,
Все совєтська влада взяла.
Подивися, Сталін, сам,

Як танцює комнезам:

Ноги босі, штани в клітку,

Виконує п'ятилітку.

Приємно зазначити, що ті ж "Вісті Прилуччини", звертаючись до читачів, настійно радили пам'ятати найрідніше і найдорожче - свою мову:

Слово рідне!

Мово рідна,

Хто вас забуває,

Той у грудях не серденько,

А лиш камінь має.

Газета намагалася надавати читачам пояснення ряду термінів, понять. Так, в одному з номерів вона розповідала, що "древнеслов'янське слово "жона" означає "та, що родить", стародавня ж українська назва заміжньої жінки - "дружина".

Як грім серед чистого неба, в ряді газет прозвучало прислів'я: "В 1933 году падали люди на ходу". При советах за це - ГУЛАГ.

Ще більш вбивчою стане інформація для колишніх радянських властей про голодомор в Україні (на згадану тему в довоєнні часи взагалі було накладено абсолютне табу). Деякі витримки з неї:

" - На 17 грудня 1926 року (термін перепису населення) на Україні мешкало 29042900 чоловік.

- На 17 грудня 1939 року (останній довоєнний перепис населення) кількість мешканців в Україні становила лише 30960200 чоловік.

Різке скорочення населення сталося внаслідок штучного голодомору 1932-1933 років (на 7456000 чоловік). Коли б не голод, запрограмований (уготовлений) Кремлем, ми б мали в 1939 році 38426000 чоловік населення (за умови природного щорічного приросту 2,36 відсотка).

- 3317000 чоловік померли з голоду в 1933 р.

- 1500000 чоловік померли з голоду в 1932 р. Всього приблизно 4,8 млн. чоловік.

- 2,7 млн. чоловік - це зменшення населення, що сталося внаслідок зниження приросту його після голодомору.

- На 18,8 відсотка вимерло сільське населення.

Такого становища, щоб за один рік вимерла майже 1 /5 частина населення - історія не знає. Це в 5 разів більше, ніж під час найбільшого голодомору в Індії (1918-1919 рр.).

В останні два місяці 1932 року та в першому півріччі 1933 року на Україні вмирало щодня більше 23 тисяч чоловік. Це майже 1000 щогодини, 17 щохвилини, кожні 3,5 секунди вмирала людина".

А якою невідступною правдою дихають матеріали статті "Масові могили біля Смоленська" кореспондента С. Є. Павленка. У ній ми читаємо: "Більшовики вбили 12000 польських офіцерів (у Катинському лісі, по шляху Смоленськ-Вітебськ). Знайдено масові могили з трупами 12000 офіцерів, серед них багато генералів колишньої польської армії. На початку 1940 року вони потрапили в полон до СРСР і були пізніше ним же і замордовані. Це відбулося навесні 1940 року в 20 км від Смоленська".

Ще один беззаперечний факт про ту трагедію польського народу засвідчує документ, що зберігається в облдержархіві: завідуючий відділом освіти та культури Куликівського району Гордійчук М. Г. за викликом відділу пропаганди виїздив до Катинського лісу, де перебував з 1 по 12 червня 1943 року. Про побачене й почуте, повернувшись додому,

розповідав своїм колегам.

Викликає повагу і зацікавленість публікація в газетах матеріалів щодо назви вулиць. Так, газета "Вісті Прилуччини" в замітці "Про старі та нові назви вулиць" писала: "У нас на Україні є чимало видатних людей, наших людей, які дорогі серцю кожного українця. Їх іменами повинні бути названі вулиці, площі, парки міста". Досить оперативно з даною проблемою справилися місцеві управи Чернігова та Остра, Так, газета "Українське Полісся" у статті "Перейменування вулиць" інформувала населення м. Чернігова: перейменовано більше 40 вулиць міста. Про них мешканці довідаються з таблиць:

"Комінтерна" - "Квітки Основ'яненка", "Радянська" - "Симона Петлюри", "Шільмана"- "Стретинського", "площа Куйбишева" - "площа Мазепи", "Авіації" - "Святославська", "Артема" - "Леонтовича", "18-го Березня" - "Воскресенська", "Більшовицька" - "Козацька" тощо.

Згідно з архівними даними (див. "Список перейменованих вулиць м. Чернігова") із 195 вулиць і провулків 83 були перейменовані.

Автор публікації подає "Список перейменованих вулиць м. Чернігова" (1942 рік).

№ п/п	Нова назва	Колишня назва
1	Андріївська	Тельмана
2	Берег р. Десни	Тельмана
3	Блакитна	2-га Червоногвардійська
4	І.Богуна	Богунська
5	Богуславська	Селюка
6	Борковського	9-го Січня
7	Борисоглібська	Трудова
8	Будівельна	Трудова
9	Гамбурзька	К. Маркса
10	Бойова	-"-
11	Варвинська	Клари Цеткін
12	Велика	-"-
13	Весняна	Тракторна
14	Відпочинку	-"-
15	Військова	-"-
16	Вінниченка	Вольності
17	Вишні Остапа	Маяковського
18	Вовчка Марка	Ніцберга
19	Водогінна	-"-
20	Вишнева	Радгоспна
21	Воздвиженська	Пролетарська
22	Вокзальна	-"-
23	Волі провулок	-"-
24	Володимира Великого	Кірова
25	Воскресенська	18-го Березня

26	Вузька	-"-
27	Всеволодська	25-го Жовтня
28	Бойовий провулок	-"-
29	Гайдамацька	Колонтай
30	Героїв	Поліни Осипенко
31	Гетьманська	Паризької комуни
32	Глібо-Успенська	-"-
33	Гоголівська	-"-
34	Гориста	-"-
35	Городня	-"-
36	Господарська	Новоколгоспа
37	Глібова Леоніда	Горького
38	Гребінки	Лева Невського
39	Григорієвська	Станіславського
40	Громадська	-"-
41	Грушевського	Інтернаціональна
42	Далека	-"-
43	Дачна	-"-
44	Деснянська	-"-
45	Дмитрівська	-"-
46	Довга	-"-
47	Дорошенка Петра	Будьонного
48	Єловщина	-"-
49	Єлецька	Белінського
50	Залізнична 1-а	-"-
51	Залізнична 2-а	-"-
52	Залізничне селище (ст. Чернігів)	-"-
53	Заводська	-"-
54	Запорізька	К. Лібкнехта
55	Західна	-"-
56	Зелена	-"-
57	Іванівський хутір	-"-
58	Квітки-Основ'яненка	Комінтерна
59	Квітова	-"-
60	Коновальця Євгена	Червоноармійська
61	Кооперативна	-"-
62	Кордова 1-а й 2-а	-"-
63	Коротка	-"-

64	Крайня	-"-
65	Кропивницького	Орджонікідзе
66	Крива	-"-
67	Кринична	-"-
68	Шкіряний хутір	-"-
69	Костомарова	Котовського
70	Котляревського	-"-
71	Козацька	Більшовицька
72	Котовська	МТС
73	Коцюбинського	Більшовицька
74	Кругова	-"-
75	Кулагинська	-"-
76	Куліша П.	Комунальна
77	Леонтовича	Артема
78	Лизогубівська	Немировича-Данченка
79	Лисенка	Чапаєва
80	Лісковицька	-"-
81	Лісна	-"-
82	Лугова	-"-
83	Любецька	-"-
84	Магістрацька	Куйбишева
85	Масанівська	-"-
86	Майбутня	-"-
87	Межова	-"-
88	Менделєєва	-"-
89	Мирного Панаса	Незалежна
90	Михайлівська	Папанінців
91	Михайлівський провулок	-"-
92	Михнівська	Челюскінців
93	Мічуріна	-"-
94	Молоді	Реконструкції
95	Мстиславська	Фрунзе
96	Музична	-"-
97	Набережна 1-а	-"-
98	Набережна 2-а	-"-
99	Надеждинська	-"-
100	Нечуя-Левицького	Ворошилова
101	Низова	-"-

102	Ніжинська	-"-
103	Нова	-"-
104	Новобудівельна	-"-
105	Новоказармений провулок	-"-
106	Ново-Лугова	-"-
107	Ново-Прорізна	-"-
108	Ново-Річна	Тарновського провулок
109	Ново-Троїцька	Рози Люксембург
110	Павлова академіка	-"-
111	Петлюри Симона	Леніна
112	Південна	-"-
113	Північна	-"-
114	Підвальна	-"-
115	Підгірна	-"-
116	Піщана	-"-
117	Підсобне господарство	-"-
118	Площа ринкова	Площа 25-го Жовтня
119	Подусівка	-"-
120	Поліська	Таращанська
121	Полуботка Павла	Нероновича
122	Польова	-"-
123	Польовий провулок	-"-
124	Похила й Похилий провул.	Потапівська й Потапівський провулок
125	Правди	-"-
126	Праці	Колективна
127	Пристань Чернігів	-"-
128	Промислова	Промислова (фабрична)
129	Просторна	-"-
130	Проектна	-"-
131	Пушкінська	-"-
132	П'ятницька вулиця і провулок	Урицького вулиця і провулок
133	Реміснича	Комсомольська
134	Репіна	Войкова
135	Різдвяна	Долорес Ібаррурі
136	Ріпкинська	-"-
137	Робоча 1-а	-"-
138	Робоча 2-а	-"-
139	Робоча 3-а	-"-

140	Ростиславська	Дзержинського
141	Ростиславський провулок	-"-
142	Садова	-"-
143	Саксаганського	Островського
144	Свята	Пролетарський гай
145	Святославська	Авіації
146	Селянська	Червона
147	Седнівська	-"-
148	7-й км Гомельського шосе	-"-
149	Сковороди вул.	Муринсона вул.
150	Сковороди провулок	Муринсона провулок
151	Слобідська	-"-
152	Соснова	-"-
153	Сонячна	Заливчого
154	Спокійна	Професіональна
155	Старицького	Петровського
156	Старий вокзал	-"-
157	Старобілоуська	-"-
158	Староказармена	-"-
159	Старокиївська	-"-
160	Старокозлянська	-"-
161	Старостриженська	-"-
162	Стрілецька	-"-
163	Стриженська	Лермонтова
164	Стефаника Василя	Франка
165	Суворова	-"-
166	Судова	Свердлова
167	Східна	-"-
168	Тарновського вул.	Революції
169	Театральна	-"-
170	Тиха	-"-
171	Толстого Льва	-"-
172	Троїцька вул. СС	Переца й Шильмана
173	Український хутір 1-й	-"-
174	Український хутір 2-й	-"-
175	Українки Лесі вул.	Першотравнева вул..
176	Провул. Українки Лесі	Першотравневий провул.
177	Франка Івана	Щорса

178	Халявинська	-“-
179	Хлібопекинська	Воровського
180	Хмельницького	Радянська
181	1-й Холодний Яр	-“-
182	1-й і 2-й узвіз Холодного Яру 1-го	-“-
183	Цегельна	-“-
184	Чавунно-ливарний завод	Завод “Жовтневий молот”
185	Чернігівська	-“-
186	Чехова	-“-
187	Шафонського	Лассаля
188	Шевченка	-“-
189	Шерстяна фабрика	-“-
190	Широка	-“-
191	Шкільна	-“-
192	Юрївська	-“-
193	Яропольська	Борохова
194	Яйцебази	-“-
195	2-й Холодний Яр і Червоний узвіз	-“-

Ще швидше ця проблема була втілена в життя в м. Острі (наказ № 22 Остерської райуправи від 24 січня 1942 року). Протягом двох тижнів були виготовлені таблички українською і німецькою мовами і вивішені на кожній вулиці з початкового номера та в кінці її.

Три публікації на сторінках “Українського Полісся” викликають щемний біль у наших серцях і обурення, адже мова в них йде про так званий “добровільний” виїзд наших громадян на працю до Німеччини. Це була брехлива геббельсівська пропаганда. Добровольців виїхати до Німеччини, як правило, не було. Ця кампанія велася організовано окупаційними властями і примусово, хоч, звичайно, не виключаю, що були і винятки. “Бажаючих їхати у Великонімеччину не було”, - така була одностайна думка сільчан Мармизівки, що на Варвинщині.

Після цього приймається додаткова термінова постанова Варвинського райстаростату (15 травня 1942 року): “Забезпечити посилку 60 чоловіків та жінок, як завербованих на роботу в Німеччину. До вербовки підлягають жінки від 14 до 45 років та чоловіки від 14 до 55 років. Вербуються особи лише на фізичну працю.

До вербовки не підлягають трактористи, котрі працюють в МТС, слюсарі та старости громадських господарств, а також до вербовки не підлягають особи, завідомо хворі на часотку, туберкульоз та венеричні хвороби”.

Рознарядка для Варви - 200 осіб.

Авторові публікації вдалося знайти в облдержархіві лише один приклад такого добровільного виїзду, хоч і він викликає певні сумніви (свідки відсутні). Повідомлялося, що Сокира Агафон Семенович (с. Бондарі Остерського району) звільнений з роботи в школі у зв’язку з виїздом до Німеччини.

Так ось, повертаємось до вищеназваних публікацій газети “Українське Полісся”: “15 квітня 1942 року до Німеччини вирушив перший ешелон робітників-добровольців з м. Чернігова та навколишніх місцевостей.

Збір відбувся на території вовняної фабрики. На дорогу видали по три хлібини та по

кілограму ковбаси... Що не кажіть, але не густо, не щедро для добровольців.

Ця ж газета вдруге, але вже скупо повідомляла: "Ще 1300 українців виїхало до Німеччини" (переважно з Остра і Козельця).

Остання (третя) публікація газети вся пройнята брехнею, починаючи із заголовка "Велике свято в Ніжині", закінчуючи її змістом, а особливо наведеною кількістю від'їжджаючих. "350 тисяч українців Чернігівщини виїхали на працю до Німеччини. 350-тисячному від'їжджаючому Олександру Артемовичу Прокопенку, ковалю Овдіївської громади, німці вручили іменний срібний годинник, 500 крб. грошей та пакунки з продуктами на дорогу та для сім'ї".

Брехня завжди залишається брехнею. Зрозуміло, і чому це робилось.

Відомо інше, і це головне для нас, що на середину 1942 року німецька окупаційна політика безнадійно себе дискредитувала, а значить, відштовхнула від фашистів навіть тих, хто зустрічав їх "із хлібом-сіллю" у 1941 році. Всюди посилюється опір окупаційним властям. Ворог це теж розумів і тому вдавався до всіляких прийомів обману населення, але час працював проти нього. Зовсім іншими були становище та настрої людей на початку війни: населення України було неоднорідним, поділеним на комуністів і безпартійних, "радянських людей" і "ворогів народу", "чистих" і "нечистих". Звідси різне ставлення складалося до німецької армії. Саме це, очевидно, і дало підстави проф. Ганцу Коху у своїй праці "Радянська спадщина на Україні" (вересень 1941 року) написати: "Населення України в більшості своїй настроєне антибільшовицьки і пов'язує своє майбутнє тільки з країнами на чолі з великонімецьким рейхом". Такий висновок він зробив, побувавши на Україні вже в перші місяці війни.

Можливо, такий висновок є надто категоричним, однак те, що коло людей, які вбачали у приході німців порятунок від більшовиків, було досить широким.

А кому не відоме нелюдське ставлення адміністрації концтаборів до наших військовополонених. Одна з причин цього (як я вважаю) - відсутність міжнародної правової бази щодо них. СРСР, на відміну від інших воюючих країн, не підписав документів (конвенцій, угод) у 20-30-х роках щодо Статусу військовополонених, а тому вони й опинилися в такому безправному становищі, особливо перебуваючи в європейських концтаборах.

Незважаючи на такий стан населення області, релігійні організації і громади, навіть окремі окупаційні установи намагалися хоч якось полегшити їх життя.

Не залишилися осторонь висвітлення цієї болючої проблеми і окупаційні газети, час від часу вміщуючи на своїх шпальтах оголошення, звернення, відозви, статті; відкладалися окремі документи і в облдержархіві. Про них і мова.

Найбільш наполегливим і послідовним у справі сприяння військовополоненим та цивільним у звільненні виявився С. Г. Баран-Бутович, заввідділом культури та освіти Чернігівської міської управи.

"До пана Чернігівського Старости. Доповідна записка Баран-Бутовича в справі визволення з таборів військовополонених мешканців м. Чернігова, а також селян найближчих районів. 18.XI.1941 р. ".

Справа з визволенням селян з таборів військовополонених проходила досить успішно в період закінчення осінніх сільськогосподарських робіт (німецьке командування і сільські старости йшли у цьому питанні назустріч).

Чернігівська міська управа консультувала родини полонених, сільських старост в оформленні і одержанні потрібних документів.

Сільські старости своїм транспортом їздили і забирали їх.

Були звільнення за списками і поодинокі за документами, оформленими чернігівським старостою. Все це сприяло успішному закінченню польових робіт, збору багатого врожаю.

Групові відпустки на волю чернігівців за списками, надісланими з уповноваженими

Чернігівського міського управління, мали місце у таборах полонених - в Дарниці, Києві, Конотопі, Н.-Сіверському, поодиноких - в Новобілиці та інших таборах.

Без особливих клопотів Чернігівської міськуправи випускали полонених на волю з таборів Житомира, Кременчука, Дарниці, Києва, Конотопа.

Чернігівці-полонені були у таборах, що знаходились у Гомелі, Конотопі, Кременчуці, Києві, Дарниці, Житомирі, Семенівці і Козарах Чернігівської області, у Хоролі Полтавської області, у Могильові та Бобруйську. 42 військовополонених виявлено у Гомельському таборі, але їх не відпущено.

Звільняли, звичайно, не всіх, а лише:

- погонщиків евакуйованої худоби, яку Німеччина перехопила;
- цивільне населення, що вивозилося радянськими властями на риття окопів, земляних валів, завалів на трасах;
- примусово евакуйоване населення, що опинилося в таборах;
- військовополонених, опізнаних рідними.

Достатньо при цьому було мати підпис старости, двох порученців, і полонений міг бути звільнений. Контролювалося все це українською поліцією. Звільняли хворих, багатосімейних, коли вони були годувальниками, благонадійних, хто був потрібний для роботи в Чернігівській міськуправі (будівельники, столяри, теслі, квалі, робітники цегельні, м'ясокомбінату та меблевої фабрики, асенізаційного обозу, працівники міської лікарні тощо). Тобто робоча сила.

Турботою і вболіванням наповнені три листи Варвинського райстаростату, підписані старостою району Вороною та секретарем Громницьким до коменданта м. Прилук у листопаді 1941 року: "Надсилаємо на ваше розпорядження списки громадян містечка Варви і села Озерян, що були мобілізовані та призвані в армію й не повернулись до цього часу на місце проживання.

Просимо вашого розпорядження дати дозвіл на право відшуку зазначених в списках громадян, що, можливо, знаходяться в таборах військовополонених через наших уповноважених Остапенка Федора Степановича, Юрченко Тетяну Тарасівну, Куценко Ганну Арсентіївну, Саверську Федору Герасимівну та Кисіль Олександрю".

Додаток: списки на 40 аркушах (один список кількістю сторінок не визначено). А за ними були сотні життів і доль людей.

Цікавий і такий документ, датований 11 лютого 1942 року: "До пана Місцевого Коменданта. Прошу вашого розпорядження відпустити харчі для 132 чоловік військовополонених, яких із в'язниці до Чернігівського табору військовополонених переводять.

Голова м. Чернігова Азаров".

Газета "Українське Полісся" у лютому 1942 р. помістила оголошення такого змісту: "Міська управа звертається до населення з проханням дарувати одяг, білизну та взуття для військовополонених, що перебувають зараз у м. Чернігові. Успішне проведення збирання одягу й взуття прискорить звільнення додому військовополонених.

Міська управа".

Ця ж газета весною 1942 року в статті "Пожертвування для військовополонених" інформувала читачів, що селяни Буди Куликівського району (бригада) збирають пожертвування для військовополонених. Незабаром полоненим буде відправлено їжу, одяг тощо.

Цікаву форму допомоги військовополоненим було знайдено в сільських громадах Срібнянського району (ініціатори - мешканці села Гурбинець): створення комітетів взаємодопомоги (членський внесок - 3 крб., збір по бригадах). Для Срібнянської райлікарні КВД видавала продукти харчування для восьми тифозних хворих із числа військовополонених

(до акції був причетний і староста общини). Члени КВД села Гурбинці збирали для допомоги військовополоненим і пораненим (1942 рік) також пшеницю, жито, квасолю, сало, яйця, білизну, рушники і хустки, гроші.

І, як завжди, не залишалась осторонь тих неймовірних страждань православна церква. Доказ того - стаття Івана Тичини "Приклад милосердя", із якої дізнаємося, що "Чернігівська єпархія поживила свою роботу: виникають у багатьох православних громадах церковні братства та сестринства". Це стало помітним, коли єпархію очолив у травні 1942 року Симон Васильович Іваницький, 1888 року народження, родом з Волинської губернії, в минулому священник Врангеля, після розгрому якого переїхав до Югославії, де і мешкав в м. Карловац.

Німецьке командування доставило його в Чернігів і проголосило головою Київського і всього українського синоду, архієпископом собору в Чернігові, він же очолив Єпархіальну раду.

Залишився він правити службу Божу і після німців, тепер уже оспівуючи героїчне радянське воїнство.

У повоєнні роки справу Симона та його однодумців повинен був розглядати суд Священного Синоду "всєя Руси", очолюваний патріархом Сергієм.

Організація допомоги бідним, хворим та престарілим стала невід'ємною частиною діяльності вищеназваних релігійних громад та сестринства.

Особливу увагу своєю благодійною діяльністю привертає до себе сестринство, створене при Воскресенській церкві міста Чернігова. За ініціативою настоятеля, протоієрея, пана отця Михайла Барзиловича (Борзеловича), члена духовної консисторії тут організовано ділову допомогу військовополоненим. Так, "нещодавно на користь останніх сестринство зібрало та передало за призначенням певну кількість печеного хліба, сухарів, борошна, цибулі, крупів, солоних огірків, картоплі, буряків, ниток, голок, тютюну та 400 крб. грошима.

Такий же подарунок сестринство готує їм до Різдва Христового. Їх діяльність заслуговує наслідування як високий приклад милосердя та християнського ставлення до ближніх".

Приємно, що не залишилось осторонь преси і повстання військовополонених Яцівського концтабору. Правда, газета "Чернігівський кур'єр" виклала ті події дещо спрощено: "У неділю, 21 лютого ц. р., полонені, ув'язнені в робітничому таборі поблизу Чернігова, намагалися вчинити заколот. Цей заколот був придушений охоронниками. При цьому був убитий один співробітник охоронної служби.

Одній частині полонених удалося втекти з табору й заховатися в прилеглих лісах і селах. Більшість з них захоплено знову. Зважаючи на те, що деякі села подавали втікачам допомогу, проти цих місцевостей вжито каральних заходів, які вже проведені".

Така була скупа і завуальована інформація про відоме повстання військовополонених Яцівського концтабору, що на Чернігівщині, в ході якого загинуло від 300 до 500 осіб військовополонених та 266 осіб цивільного населення. Повністю знищено 116 будинків і сімей.

А чим, скажімо, не цікаві такі два інформаційні повідомлення, що несуть вагоме смислове навантаження.

"Українське Полісся" взимку 1942 року розповіло своїм читачам про речі, що категорично були заборонені в "советські часи": про родину Кагановичів, які вийшли з України (Київщина).

Лазар. У 1930 році з'явився в Москві, обійнявши посаду третього секретаря ЦК ВКП(б) (після Сталіна і Маленкова).

Михайло - працював наркомом оборонної промисловості.

Юлій - керував в СРСР держвидавництвом.

Арон - в Києві завідував 50-ма харчувальними крамницями і одночасно керував міськрадою, хоч і не обіймав в ній ніякої посади.

Рейза - сестра-красуня, яка після смерті Надії Сергіївни Алілуєвої була фактичною дружиною Сталіна, працювала в наркоматі важкої промисловості.

Інша інформація для роздумів: "Ніжинські вісті" в складний для СРСР період друкують повідомлення під заголовком "Курси для вивчення СРСР".

"В Лондоні недавно відкрилися курси для англійських вчителів по вивченню СРСР, організовані Міністерством народної освіти.

На урочистому відкритті виступив радянський посол Майський".

Отже, як бачимо, і через, здавалось, безпросвітню брехню пробивалася правда навіть на сторінках окупаційних газет, і це непоодиноким випадком.

Культура на шпальтах газет, а перш за все, в планах окупантів

Німецькі окупаційні власті не добились у жодній сфері зрушень на краще для української спільноти, адже вони відверто цього не хотіли, хоч певні загравання і були (свідчення тому - публікації в окупаційних газетах).

Майже в кожному місті, райцентрі існував духовий оркестр, роль якого була обмеженою і зводилась до обслуговування бажань окупантів та виступів на святах, дозволених військовими властями. У містах Чернігові, Ніжині та Прилуках з переборами працювали музичні школи, кінотеатри і театри, бібліотеки. До речі, із користування бібліотеками були вилучені кращі твори українських і європейських авторів, а саме: Бажана М., Дмитерка Л., Елана В., Гончаренка І., Головка А., Коляди Г., Копиленка О., Корнійчука О., Крижанівського С., Кулика І., Кундзича О., Кириленка І., Ле І., Ледянка М., Малишка А., Мисика В., Михайличенка Г., Недолі Л., Панча П., Рильського М., Шеремета М., Сенченка І., Смолича Ю., Сосюри В., Терена М., Терещенка М., Турчинської А., Тичини П., Усенка П., Винниченка В., Забіли Н., Доленго М., Фоміна Є. (українські автори); Голованівського С., Рибак Н., Первомайського Л., Бабеля І. (єврейські автори); радянських письменників - Багрицького Е., Безименського А., Бедного Д., Джамбула Д., Еренбурга І., Єсеніна С., Федіна К., Фурманова Д., Гладкова Ф., Горького М., Ільфа, Ісаковського М., Караваєвої А., Катаєва І., Катаєва В., Каверіна В., Колоса Я., Купали Я., Леонова П., Маяковського В., Новикова-Прибоя; німецьких та європейських зарубіжних авторів, твори яких були перекладені українською або російською мовами, - Бекер Й., Брехт Б., Фейхтвангер Л., Гейне Г., Манн Г., Манн Т., Ремарк Еріх Марія, Зегер А., Цвейг А., Цвейг С., Уельс Г., Твен М., Лондон Д., Дефо Д., Стоу Г., Шекспір В., Свіфт Д. та інші. Всього 233 автори.

"За невиконання цього наказу, - зазначалося в постанові Варвинського райстаростату, - винні будуть покарані за Законом військового часу". Аналогічні постанови були прийняті в інших містах та районах області.

Дозволялося користуватися творами письменників-класиків дореволюційного періоду (Т. Шевченко, М. Вовчок, С. Руданський, Л. Глібов, Нечуй-Левицький, Я. Щоголів, П. Мирний, М. Коцюбинський, П. Грабовський, Л. Українка, І. Франко, А. Тесленко) та дореволюційним фольклором, а в школах - навчально-методичною літературою, видрукованою до 1917 року.

І знову звернемося до конкретики (із звіту про роботу Прилуцької міської бібліотеки з 15 травня по 15 червня 1943 року).

Всього читачів - 730 осіб.

Видано книг, журналів, газет - 856.

Користувалися читальним залом та його послугами: 146 представників інтелігенції, 130 робітників, 224 службовці, 158 учнів, 75 інших читачів.

По районах працювали хати-читальні.

Викликають певну фахову зацікавленість "Правила користування книгами Прилуцької

міської бібліотеки" (9 пунктів). Наведу три з них:

"1. Всі громадяни міста (в тому числі і діти з 12 років) мають право користуватися нею (її фондами).

Користування платне (5 крб. платить кожний читач), після 14 днів дозволеного терміну користування книгою за кожний прострочений день сплачується 1 крб. штрафу.

2. Хто тимчасово живе в даній місцевості, на дім (додому) книжки не видаються (лише в читальні вони можуть ними користуватись).

3. Читач може одержати одноразово 1-2 книги.

Примітка. Читачі, які навмисне псують книги, притягуються до суворої відповідальності. Пропаганда небенштелле Прилуки".

Більш пошквалену роботу проводили театри міст Прилук, Ніжина та Чернігова. Так, репертуар Прилуцького міського театру складався із творів української класики: "Дай серцю волю", "Наталка полтавка", "Хмари", "Гриць", "Назар Стодоля", "За двома зайцями", "Сватання на Гончарівці".

Комендатура м. Чернігова дозволяла проводити щороку свято пам'яті українського поета Т. Г. Шевченка "...як передового борця проти Москви, Польщі та іудейства.., свято визволення від більшовизму, але при цьому всілякі політичні претензії українства відносно майбутнього мусять не виявлятися". Як бачимо, хорошу й благородну справу окупанти намагалися використати для розпалювання ворожнечі між українцями й росіянами, поляками та євреями. Крім Шевченківських свят, було встановлено для відзначення ще такі: 1 Травня, як правило, проводилось в театрах; день народження Гітлера (20 квітня) та нагородження кращих людей в колективах; 22 червня (неробочий день) - день оголошення війни СРСР і початок звільнення України з-під влади більшовиків. На Валу проводився мітинг. Явка від колективів була обов'язковою.

Або чого був вартий проект відкриття в м. Чернігові клубу "Січ" (названого в честь українського козацтва), який би слугував відродженню української культури і творчих студій (театр, хор, духовий та струнний оркестри, хореографічна група). Це було, образно кажучи, мертвонароджене дитя.

Певну діяльність проводив Остерський музей. З 15 січня 1942 року поновив роботу місцевий радіовузол, але вона обмежувалась несплатою електроенергії. Трансляція передач велася з 6.15 до 7.30 та з 17.30 до 20.15. В м. Острі налічувалось 215 радіотрансляційних точок. Він же обслуговував і всі військові частини, розташовані на території Остра. Це робилося з дозволу польової комендатури 197, що дислокувалась в м. Ніжині, з метою забезпечення духовних потреб мешканців райцентру. Варвинська райуправа постановляла (постанова № 83 від 1 жовтня 1942 року):

1. Відновити трансляційну діяльність Варвинського радіовузла з 4 жовтня 1942 року.

2. Встановити плату за користування радіо:

а) встановлення радіоточки - 50 крб.;

б) реставрація старої точки - 30 крб.;

в) абонементна плата (за гучномовець) - 10 крб. на місяць; навушники - 5 крб.

Трансляція вестиметься 4 години на добу.

Архівні документи, як і окупаційна преса, засвідчують, що новими властями в м. Чернігові у сфері культури були вчинені такі ідеологічні руйнації:

- розібрано пам'ятник Леніну в сквері біля Валу;

- розібрано пам'ятник Фрунзе (там же);

- знято бюст Леніна в школі ім. Леніна (на Валу);

- розібрано пам'ятник Сталіну на площі гетьмана Мазепи;
- знята статуя прикордонника біля залізничного вокзалу;
- знята статуя фізкультурника (біля Валу);
- зруйновано пам'ятник Сталіну біля військкомату;
- зруйновано пам'ятник Сталіну біля гуртожитку педінституту.

Крім того, знято дві меморіальні дошки, присвячені Щорсу (одна на приміщенні будинку № 32, біля пам'ятника Леніну, друга - на приміщенні військового шпиталю).

